

Adrian Markotić

Filozofski fakultet, Zagreb

admarkot@m.ffzg.unizg.hr

Analiza turskoga fonemskog sustava u svjetlu hrvatskoga s posebnim osvrtom na alofone

U ovome radu analizira se fonemski sustav turskoga standardnog jezika u svjetlu hrvatskoga. Uspoređujući turski fonemski sustav s hrvatskim, rad se usredotočuje na fonološke opise alofona turskih otvorničkih i zatvorničkih fonema koji ne postoje u hrvatskome jeziku. Cilj je rada ukazati na sličnosti i razlike među fonemskim sustavima ovih dvaju genetski i tipološki različitih jezika, pridonijeti boljemu poznavanju i razumijevanju turskoga fonemskog sustava te ukazati na poteškoće koje se zbog njegova nedostatna razumijevanja učestalo pojavljuju u morfofonološkoj analizi turskoga jezika među govornicima hrvatskoga. Rad nastoji odgovarajućom fonološkom terminologijom opisati ona mjesta u turskome fonemskom sustavu koja su za govornike hrvatskoga jezika najproblematičnija. Teorijsko polazište ove analize domaća su i strana fonološka istraživanja ovih dvaju jezika. Fonemi i alofoni opisani su s obzirom na mjesto i način tvorbe, a zabilježeni su simbolima iz međunarodnoga fonetskog alfabeta. Alofoni turskih fonema koji su u radu posebno fokusirani opisani su s obzirom na fonemsko okruženje unutar kojega se pojavljuju. Analiza pokazuje da su mjesta na kojima se turski i hrvatski fonemski sustav razilaze glavni kamen spoticanja u usvajanju turskoga fonemskog sustava među govornicima hrvatskoga jezika, što uzrokuje otežano ovladavanje turskom ortoepijom, otežano sporazumijevanje s izvornim govornicima turskoga jezika te nepravilnu morfofonološku analizu i produkciju jezika.

1. Uvod

Važan dio učenja i savladavanja stranoga jezika ovladavanje je njegovim fonemskim sustavom i ortoepijom. Kako učenju stranoga jezika pojedinac obično pristupa pod utjecajem vlastita materinskoga jezika, što se ogleda, između ostalog, i u nastojanjima da se na strani jezik primjene struktura i načini organizacije izvanjezičnih podataka koji su svojstveni materinskome jeziku, tako pojedinac polazi i od fonologije materinskoga jezika. Stoga je važno osvijestiti sličnosti i razlike

u fonemskim sustavima materinskoga i stranoga jezika kako bi se lakše usvojili oni glasovi koji nisu dio fonemskoga inventara materinskoga jezika.

Budući da turski i hrvatski jezik dijele samo dio fonemskoga inventara, izvornim govornicima hrvatskoga jezika koji uče turski jezik određeni fonemi te određene izgovorne inačice fonema (alofoni) u turskome jeziku ne mogu biti intuitivni. U nastavi na zagrebačkome studiju Turkologije primijećeno je da se katkada lakše usvajaju izgovori fonema koji nisu prisutni u hrvatskome jeziku, ali jesu prisutni u nekim drugim europskim jezicima koji su studentima bliski (npr. fonem /œ/), dok veću poteškoću mogu predstavljati fonemi koji postoje i u hrvatskome jeziku jer se uz njih pojavljuju i izgovorne inačice koje su hrvatskomu jeziku strane. Primjer je takvoga alofona jedan od alofona turskoga fonema /r/. Taj se alofon na kraju govornoga niza (zatvoren dio govora, odnosno zatvoren artikulacijski niz, što znači riječ, sintagma, rečenica) djelomično obezvučuje i izgovara kao šuštavi glas (npr. u riječima *kar*¹ ili *döner*²), dok u nezavršnu položaju nema fonacije šuma (npr. *döner ayna*³). Alofonima koji nemaju svoje istovrijednice ili ekvivalente u hrvatskome fonemskom sustavu pripadaju još i alofoni fonema /k/, /g/, /l/ i /e/, kao i još jedan alofon fonema /r/ te jedna svojstvena izgovorna inačica fonema /n/. Stoga se ovaj rad bavi tim alofonima.

1.1. Cilj rada i metodologija

S obzirom na otežano savladavanje ortoepije turskoga jezika zamijećeno među studentima Turkologije na zagrebačkome Filozofskom fakultetu, cilj je rada rasvijetliti sličnosti i razlike među fonemskim sustavima ovih dvaju genetski i tipološki različitih jezika. U posebnu su fokusu rada oni fonemi i alofoni turskoga jezika po kojima se fonemski sustavi ovih dvaju jezika razlikuju. Poredbena analiza dvaju fonemskih sustava nastoji pridonijeti olakšavanju usvajanja turskoga fonemskog sustava među izvornim govornicima hrvatskoga jezika, boljemu poznavanju njegova fonemskoga inventara i razrješavanju određenih poteškoća koje se pojavljuju u morfofonološkoj analizi jezika.

Analiza fonemskih sustava u radu temelji se na standardnome turskom, koji se temelji na istanbulskome idiomu (v. Dursunoğlu 2016: 11), i hrvatskome jeziku, a sastoji se u opisivanju njihovih fonema i alofona, uglavnom s obzirom na mjesto i način tvorbe. Uvidom u postojeću relevantnu znanstvenu literaturu koja se bavi turskom i hrvatskom fonologijom opisuju se i uspoređuju glasovi obaju jezika, a ondje gdje se smatra relevantnim glasovima se pridružuju odgovarajući simboli iz međunarodnoga fonetskoga alfabeta. Dijelovi fonemskih sustava obaju jezika prikazani su tablično ondje gdje njihova usporedba i kontrastiranje olakšavaju analizu (v. tablicu 1). Posebna pozornost i detaljniji opisi posvećeni su onim turskim fonemima i alofonima koje hrvatski jezik ne poznaje i koji govornicima hrvatskoga jezika

1 <https://sozluk.gov.tr/?ara=kar> (hrv. snijeg)

2 <https://sozluk.gov.tr/?ara=d%C3%B6ner> (hrv. okrećući, vrteći)

3 <https://sozluk.gov.tr/?ara=d%C3%B6ner%20ayna> (hrv. dvostruko zrcalo)

predstavljaju naročite poteškoće. Posebno fokusirani alofoni opisani su s obzirom na fonemsko okružje unutar kojega se pojavljuju, pri čemu se kao relevantna zvučna građa koja svjedoči o svakoj pojedinačnoj artikulaciji uzima ona iz digitalnoga rječnika TDK–a, krovne institucije za turski jezik⁴. U radu će se služiti fonološkim nazivima iz knjige Z. Jelaska (2004) prema Jelaska (2004).

1.2. Dosadašnja istraživanja turske fonologije

Poredbenih fonoloških istraživanja hrvatskoga i turskoga jezika nema mnogo. Od rijetkih takvih radova može se izdvojiti samo jedan u kojemu se uspoređuje jedan aspekt zvučnoga simbolizma u turskome i hrvatskome jeziku (Erdem Nas, 2022). Ispitujući zvučno simbolične onomatopeje vezane uz domenu ljudskoga tijela (npr. onomatopeje za opisivanje zvuka koji nastaje pri kihanju) i uz domenu oponašanja glasanja životinja, autorica ustanovljuje da je upotreba otvornika (vokala, samoglasnika) u obama jezicima slična, dok su zatvornici (konsonanti, suglasnici), pak, manje slični zbog posebnosti fonemskoga inventara obaju jezika.

1.2.1. Domaća istraživanja fonologije turskoga jezika

Domaćih radova koji se bave turskom fonologijom također je vrlo malo. Premda se takvi radovi fokusiraju na fonologiju turskoga jezika, oni su nastali iz perspektive govornika hrvatskoga jezika na čiju se fonologiju u tim radovima mjestimice i poziva. Među takvim radovima najiscrpniji je opis turskoga fonemskoga sustava dao E. Čaušević (1996). U njegovoj se gramatici obrađuju i klasificiraju turski otvornici i zatvornici s njihovim pripadajućim položajnim inačicama. Otvornici su klasificirani s obzirom na vodoravni položaj jezika u odnosu na tvrdo nepce (prednji/nepčani i stražnji/jedreni), stupanj uzdignutosti jezika prema nepcu (visoki/labilni i niski/stabilni) i položaj usana (usnjeni i neusnjeni) (Čaušević 1996: 9). Zatvornici su klasificirani prema načinu tvorbe na praskave, tjesnačne, praskavo–tjesnačne, nosne, bočne i drhtave. Prema artikulirajućem organu podijeljeni su na dvousnene, usneno–zubne, prednjojezične, srednjojezične i zadnjojezične, a prema položaju glasnica, odnosno kriteriju zvučnosti, na zvučne, bezvučne i zvonačnike (Čaušević 1996: 6). Proučavajući vezu između morfologije i fonologije, Čaušević (1996) analizira palatalnost, velarnost, zvučnost i glasovne promjene, vokalsku strukturu riječi, slog i njegovu strukturu te intonaciju i naglasak u izvornim turskim i stranim riječima. Analizirajući turski fonemski sustav, Čaušević (1996) upozorava na nesređenost fonološke terminologije na turskome jeziku i navodi primjere dvojne, a ponegdje i trojne terminologije koja se u turskoj znanstvenoj literaturi rabi proizvoljno (v. Čaušević 1996: 16). Pregled novije turske znanstvene fonološke literature pokazuje da je fonološka terminologija i dalje uglavnom neusustavljena (v. npr. upotrebu naziva koji označavaju praskavce (plozive): *patlamalı ünsüzler* i *patlayıcı ünsüzler* u Öncül i Yaylagül Üstünel 2022 i Kuyumcu 2023).

4 <https://sozluk.gov.tr/>

Fonemskim sustavom turskoga jezika bavi se i Čaušević (1990) raspravljajući o pitanju klasifikacije palataliziranih glasova [kʰ] (palataliziranoga bezvučnog velarnog okluziva), [gʰ] i [lʰ] (odnosno [ll]). Autor ističe da tadašnji turkolozi neke ili čak sve navedene glasove klasificiraju kao foneme, a to tada uvriježeno mišljenje opovrgava tvrdnjom da se palatalnost u izvorno turskim riječima nikad ne pojavljuje kao distinktivno fonološko obilježje, već isključivo kao dopunska artikulacija zatvornika u okružju prednjih otvornika. Pritom navodi da riječi stranoga porijekla u kojima se takvi glasovi pojavljuju u okružju stražnjih otvornika (npr. u *kânun* (hrv. ognjište, peč) nasuprot *kanun* (hrv. zakon)) stoje na marginama važećih fonoloških pravila i da se stoga ne mogu prihvatiti kao fonemi. Autor (Čaušević 1990: 122) također ističe da tadašnji turkolozi zanemaruju pravu fonološku opoziciju koja se pojavljuje u primjerima kao što su *kân* (hrv. rudnik, izvor) i *kan* (hrv. krv), a to je duljina arapskoga, odnosno perzijskoga otvornika /a/, a ne palatalnost zatvornika /k/.

1.2.2. Strana istraživanja fonologije turskoga jezika

Od stranih istraživanja fonologije turskoga jezika, ona turska uglavnom su usmjerena na opise fonema, no ne uvijek i na opise njihovih alofona. Fonologiju turskoga jezika iscrpno tumači Kornfilt (1997) opisujući foneme, fonološke i fonotaktičke zakonitosti, strukturu sloga, suprasegmentalne jedinice, naglasak, intonaciju i morfofonologiju. Fonologijom turskoga jezika i fonologijom uopće iscrpno se bave i Demir i Yılmaz (2011) opisujući temeljne fonološke pojmove. U ovome radu autori se bave suprasegmentalnim jedinicama, kamo uvrštavaju duljinu, naglasak, udar i ton, te pitanjima poput turske vokalne harmonije i glasovnih promjena. Međutim, kad je riječ o fonemima turskoga jezika, autori im ne posvećuju detaljniju analizu, već tek ovlaš daju pregled otvornika i zatvornika. Otvornike dijele na stražnje i prednje, te visoke i niske (Demir, Yılmaz 2011: 25), a zatvornike na zvučne i bezvučne. Zatvornici su dodatno podijeljeni na praskavce i tjesnačnike (frikative) te s obzirom na mjesto tvorbe na dvousnene, zubno–usnene, zubne, zubno–nepčane, prednjonepčane, zadnjonepčane, grkljanske i resične zatvornike. Pritom autori fonem /j/ smatraju poluotvornikom (Demir, Yılmaz 2011: 27). Alofoni turskoga jezika u ovome radu nisu opisani. Iscrpniji opis alofona otvorničkih i zatvorničkih fonema turskoga jezika daju H. Yavuz i A. Balçı (2011).

Vrijedne prinose proučavanju turske fonologije daju i Lewis (2000), koji se između ostaloga dotiče i regionalnih razlika u izgovoru fonema, te Underhill (1976), koji opisujući turske foneme osobitu pozornost vraća na alofone fonema /k/, /g/, /l/ i /e/ i akcentuaciju.

Među strana istraživanja turske fonologije valja uvrstiti i istraživanje Zimmera i Orguna (1999) u okviru IPA–ina priručnika, u kojemu se daje pregled turskoga fonemskog inventara i nekoliko bilježaka o alofonima turskih fonema i naglasnomu sustavu.

2. Turski fonemski sustav u usporedbi s hrvatskim

Kako bi se pomoglo rasvijetliti razloge otežanu usvajanju dijelova turskoga fonemskog sustava među govornicima hrvatskoga jezika, potrebno je najprije vidjeti na kojim su mjestima turski i hrvatski fonemski sustav jednaki, odnosno različiti.

2.1. Otvornici

Pođe li se od otvornika u turskome jeziku, Yavuz i Balcı (2011: 37) dijele ih prema stupnju uzdignutosti jezika prema nepcu na:

1. visoke: /i/, /y/, /u/, /u/;
2. srednje: /e/, /œ/, /o/;
3. niske: /a/.

Prema mjestu artikulacije Yavuz i Balcı (2011: 37) otvornike dijele na:

1. prednje: /i/, /y/, /e/, /œ/;
2. srednje: /a/;
3. stražnje: /u/, /u/, /o/.

Prema zaokruženosti usana prilikom artikulacije Yavuz i Balcı (2011: 37) otvornike dijele na:

1. nezaokružene: /i/, /e/, /a/, /u/;
2. zaokružene: /y/, /œ/, /u/, /o/.

Prikažu li se turski i hrvatski otvornici tablično, pri čemu su otvornici na lijevoj strani svake ćelije u tablici nezaokruženi, a oni na desnoj strani zaokruženi (v. tablicu 1), vidi se da hrvatski jezik dijeli pet otvornika koji su u tablici masno otisnuti.

	Prednji		Srednji	Stražnji	
Visoki	i	y		u	u
Srednji	e	œ			o
Niski			a		

Tablica 1. Hrvatski i turski otvornici

Hrvatski jezik ne poznaje tri otvornika – /u/ (visoki stražnji nezaokruženi, u grafiji *ı*), /œ/ (srednji prednji zaokruženi, u grafiji *ö*), i /y/ (visoki prednji zaokruženi, u grafiji *ü*).

S obzirom na stupanj udaljenosti jezika od nepca Brozović (2007: 44) visoke otvornike definira kao one s najmanjim otvorom pri artikulaciji, dok srednji otvornici imaju srednji otvor, a niski najveći stupanj otvorenosti. Premda hrvatski jezik ne poznaje visoki stražnji nezaokruženi otvornik /u/, njemu se približava nezaobljeni otvornik šva (/ə/), koji se u hrvatskome jeziku pojavljuje kao marginalan fonem (npr. u izgovoru imenâ slovâ), stoga izgovor turskoga fonema /u/ među studentima turskoga jezika obično ne predstavlja poteškoću. Izgovor fonema /œ/ i /y/ studenti također s lakoćom usvajaju.

2.2. Zatvornici

Zatvornici su u oba jezika složeniji. Yavuz i Balcı (2011: 22) turske zatvornike dijele prema mjestu i načinu tvorbe. S obzirom na mjesto tvorbe autorice turske zatvornike dijele na:

1. dvousnene (bilabijalne): /p/, /b/, /m/;
2. zubnousnene (labio–dentalne): /f/, /v/;
3. nadzubno–desničke (alveolarne): /t/, /d/, /n/, /s/, /z/, /l/, /r/;
4. nepčano–desničke (palato–alveolarne): /ʃ/, /ʒ/, /tʃ/, /dʒ/;
5. nepčane (palatalne): /j/;
6. jedrene (velarne): /k/, /g/;
7. grkljanske: /h/.

S obzirom na način tvorbe dijele ih na:

1. prekidnike (eng. *stop*): /p/, /b/, /t/, /d/, /k/, /g/;
2. nosnike (nazale): /m/, /n/;
3. tjesnačnike (frikative): /f/, /s/, /z/, /ʃ/, /ʒ/, /h/;
4. približnike (aprosimante) – središnje: /v/, /j/ i bočne: /l/;
5. okrznik/dotačnik (eng. *flap/tap*): /r/;
6. slivenike (afrikate): /tʃ/, /dʒ/.

S obzirom na zvučnost Yavuz i Balcı (2011: 22) turske zatvornike dijele na:

1. zvučne: /b/, /d/, /g/, /m/, /n/, /z/, /ʒ/, /v/, /j/, /l/, /r/, /dʒ/;
2. bezzvučne: /p/, /t/, /k/, /f/, /s/, /ʃ/, /h/, /tʃ/.

Hrvatske zatvornike Silić i Pranjković (2005: 13) dijele prema mjestu tvorbe na dvousnene, zubno–usnene, zubne, prednjonepčane, zadnjonepčane, zvanačne i šumne, te prema načinu tvorbe na praskave i tjesnačne. Prema položaju glasiljki dijele ih na zvučne, bezzvučne i zvanačne (v. tablicu *Dioba glasova* u Silić i Pranjković 2005:13). Barić et al. (1997: 52) zatvornike dijele prema mjestu tvorbe i vrsti zapreke, no oni u prikaz zatvornika uključuju i njihove položajne inačice, odnosno alofone (v. tablicu *Glasovi i njihova artikulacijska svojstva* u Barić et al. 1997: 52).

Brozović (2007: 31) u svojoj knjizi daje pregled zatvornika u hrvatskome jeziku. Međunarodnim fonetskim alfabetom oni se mogu zabilježiti ovako: /b/, /t̪s/, /t̪ʃ/, /t̪e/, /d/, /d̪z̪/, /d̪ʒ̪/, /f/, /g/, /x/ / /h/, /j/, /k/, /l/, /ʎ/, /m/, /n/, /ɲ/, /p/, /r/, /s/, /ʃ̪/, /t/, /v/, /z/, /z̪/. Brozović (2007: 31), međutim, napominje da ovi fonovi samo „odgovaraju predodžbama naše jezične svijesti o glasovnom sastavu hrvatskoga standardnog jezika”. Oni, dakle, objedinjuju nekoliko različitih izgovornih, odnosno položajnih inačica.

Usporedba hrvatskoga sustava zatvornika (kako ga opisuje Brozović (2007)) s turskim otkriva da ovi jezici dijele šesnaest zatvornika: šest zvanačnika (sonanata) /m/, /n/, /l/, /r/, /v/ i /j/ te deset šumnika (opstruenata), sve zapornike (okluzive): /p/, /t/, /k/, /b/, /d/ /g/ te četiri tjesnačnika: /f/, /s/, /z/, /h/. Primarni glasovi koje ovi fonemi predstavljaju ne razlikuju se među dvama jezicima, no alofoni nekih od

njih u turskome jeziku problematični su za govornike hrvatskoga jezika jer takve alofone hrvatski jezik ne poznaje (v. iduće poglavlje).

Pođe li se od Brozovićeve (2007) klasifikacije hrvatskih fonema, fonemi koje turski i hrvatski jezik ne dijele mogu se usporediti na sljedeći način. Bezvučni turski zadesnički (postalveolarni) slivenik /tʃ/ usporediv je s hrvatskim bezvučnim podvršnikom (retrofleksom) /tʃ̠/ i nadzubno–nepčanim slivenikom /tʃ̠/. U nastavi sa studentima Turkologije zamijećeno je da se navedeni turski fonem katkada zamjenjuje nekim od dvaju navedenih hrvatskih fonema zbog sličnosti u njihovoj artikulaciji. Zvučni parnjak turskome sliveniku, /dʒ/, usporediv je, a među govornicima hrvatskoga jezika često i zamjenjiv, s hrvatskim podvršnim /dʒ̠/ i nadzubno–nepčanim slivenikom /dʒ̠/.

Turski bezvučni zadesnički tjesnačnik /ʃ/ usporediv je s hrvatskim podvršnim tjesnačnikom /ʃ̠/, pa se ova dva fonema i među studentima često zamjenjuju. Njegov turski zvučni parnjak /ʒ/ usporediv je s hrvatskim zvučnim parnjakom /ʒ̠/.

Međutim, glasove koje Brozović (2007) u hrvatskome jeziku opisuje kao retroflekske Marković (2013: 60) i Kapović (2023: 124) opisuju kao postalveolare, što navedene foneme čini zajedničkim (ili barem vrlo sličnim) u obama jezicima.

Među ostalim zatvornicima koje turski jezik ne poznaje, a hrvatski poznaje, nalaze se bezvučni nadzubni šuštavi (sibilant) slivenik /ts̠/, nepčani bočni (eng. *lateral*) približnik /l̠/ i (meko)nepčani nosnik /ɲ/.

3. Svojtveni alofoni turskoga fonemskog sustava

Ukupno je šest turskih fonema koji su zbog svojih određenih artikulacijskih osobitosti svojtveni turskomu pa su neintuitivni govornicima hrvatskoga jezika: jedan otvornički: /e/ i pet zatvorničkih: /r/, /k/, /g/, /l/, /n/.

Premda u turskome fonemskom sustavu postoji još nekoliko otvorničkih i zatvorničkih alofona, a opisuju ih i Yavuz i Balçı (2011) i Čaušević (1996), oni nisu relevantni za ovu analizu jer su ili zajednički obama jezicima (primjerice više prednja ili stražnja artikulacija otvornika kao što je /u/), ili ih govornici hrvatskoga jezika lako, odnosno spontano usvajaju (primjerice prednja ili stražnja artikulacija fonema /y/).

Dodatnim bi se istraživanjem moglo ispitati utječu li alofoni hrvatskih fonema negativno ili pozitivno na usvajanje i prepoznavanje turskih fonema i alofona ili su, pak, neutralni. Osobito bi zanimljive rezultate moglo dati istraživanje alofona fonema koji postoje u hrvatskome, a ne postoje u turskome jeziku (npr. alofon fonema /ts̠/ u rečenici *Zec ga gleda*).

3.1. Otvornički alofoni

Turski alofoni otvornika /e/ jedini su otvornički alofoni s kojima hrvatski učenicima turskoga mogu imati teškoća.

3.1.1. Alofoni fonema /e/

S jedne strane, prema knjizi Yavuz i Balcı (2011), fonem /e/ ima tri položajne inačice, [e], [æ] i [ɛ], od kojih se prva pojavljuje ispred ğ (autorice navode primjere *eđer*⁵, *eğlence*⁶ i *değil*⁷), a [ɛ] na svim drugim mjestima. Za položajnu inačicu [æ], odnosno otvoreno /e/, autorice navode da se ne ostvaruje kod svih govornika tursko-gajezika, već samo među određenim dijelom govornika (Yavuz, Balcı 2011: 40) Međutim, autorice u svome radu ne nude artikulacijski opis navedenih fonema (Yavuz, Balcı 2011: 40), što je problematično jer glas koji se prema IPA–i navodi kao [e] i koji označava zatvoreno /e/ pojavljuje se samo u primjeru *değil*. Takvo se zatvoreno [e] pojavljuje npr. u prvome slogu slovenske riječi *sedem* ili u njemačkome *zehn*.

S druge strane, Čaušević (1996: 12) prepoznaje otvoreno i zatvoreno /e/, pri čemu otvoreno definira kao ono koje se susreće u „prvom neakcentiranom slogu izvjesnog broja riječi, većem broju jednosložnih riječi, u posljednjem otvorenom slogu te u posljednjem zatvorenom slogu u poziciji ispred sonanta /n/ i /l/.” Kao primjer otvorenoga /e/ autor navodi između ostaloga riječi *bebek*⁸, *beş*⁹ i *güzel*¹⁰. Sudeći prema zvučnim zapisima TDK–ova rječnika, glas koji se prema IPA–i bilježi kao [ɛ] pojavljuje se u riječima *beş*, *güzel* i u prvome slogu riječi *bebek*, dok se u drugome slogu javlja [ɛ̞] koje odgovara hrvatskomu.

Fonem /e/ najčešće se izgovara kao [æ] kad se nalazi u istome slogu s nekim od fonema /l/, /m/, /n/ ili /r/, npr. u *görkem*¹¹ ili *terli*¹². Ovakav se izgovor također pojavljuje u negacijskome morfemu prezenta na –r (–mez), npr. *ölmez*¹³ (hrv. ne umire)¹⁴. Ipak, izgovor fonema /e/ u stanovitu broju riječi ostaje zatvoren unatoč ostvarenim uvjetima za otvoreni izgovor, npr. u *engel*¹⁵, gdje se glas u drugome slogu riječi izgovara kao [ɛ], ili u *zengin*¹⁶. Stoga se ovdje može govoriti o svojstvenoj položajnoj inačici fonema /e/ ispred suglasničke skupine –ng–.

S obzirom na navedeno, razvidno je da se tursko /e/ alofonski izgovara kao [e], [ɛ̞], [ɛ] i [æ]. Premda alofone fonema /e/ studenti usvajaju lakše od zatvorničkih alofona, nepravilan izgovor kod nekih studenata može otežati sporazumijevanje.

5 <https://sozluk.gov.tr/?ara=e%C4%9Fer> (hrv. ako)

6 <https://sozluk.gov.tr/?ara=e%C4%9Flence> (hrv. zabava)

7 <https://sozluk.gov.tr/?ara=de%C4%9Fil> (hrv. nije)

8 <https://sozluk.gov.tr/?ara=bebek> (hrv. beba)

9 <https://sozluk.gov.tr/?ara=be%C5%9F> (hrv. pet)

10 <https://sozluk.gov.tr/?ara=g%C3%BCzel> (hrv. lijep)

11 <https://sozluk.gov.tr/?ara=g%C3%B6rkem> (hrv. veličanstvenost, raskoš)

12 <https://sozluk.gov.tr/?ara=terli> (hrv. znojan)

13 <https://sozluk.gov.tr/?ara=%C3%B6lmez>

14 Takav se izgovor, dakako, javlja i u ostalim licima u kojima se pojavljuje morfem –mez (2. licu jednine i množine).

15 <https://sozluk.gov.tr/?ara=engel> (hrv. zapreka, prepreka)

16 <https://sozluk.gov.tr/?ara=zengin> (hrv. bogat)

3.2. Zatvornički alofoni

Ukupno je pet zatvorničkih alofona s kojima bi hrvatski učenici turskoga mogli imati teškoća: dva jedrena šumnika ili velara: /k/ i /g/ te tri zvanačnika: /n/, /l/, /r/. Alofoni fonema /n/ uključeni su zbog jedne svojstvene položajne inačice ovoga fonema, premda su ostali njegovi alofoni zajednički obama jezicima.

3.2.1. Alofoni fonema /n/

Yavuz i Balcı u svome radu (2011) navode dva alofona fonema /n/, nadzubni [n] i jedreni nosni glas [ŋ] koji se pojavljuje samo onda kad mu slijedi jedreni zatvornik, a u turskome to su zatvornici /k/ i /g/ (Yavuz i Balcı 2011: 24–25). Budući da hrvatski jezik dijeli identične alofone, među studentima nije zamijećen problem u njihovu izgovoru. Ipak, valja pripomenuti da se u turskome jeziku susreće i nešto palatalnija artikulacija fonema /n/ (u riječi *anne*¹⁷), koja se približava hrvatskomu nepčanomu nosniku [ɲ].

3.2.2. Alofoni fonema /k/

Fonem /k/ u turskome jeziku ima dvije položajne inačice: izgovara se kao praskavac koji je jedrenik (velar) [k] u okružju stražnjih otvornika (a, ı, o, u), npr. u *kadın*¹⁸, a palatalizirani bezvučni velarni okluziv [kʲ] u okružju prednjih otvornika (e, i, ö, ü), npr. u *erkek*¹⁹, te u arapskim i perzijskim posuđenicama sa zatvornikom *kef* (Čaušević 1996: 18), npr. u *kâğıt*²⁰. O nepčanome alofonu fonema /k/ u turskome jeziku piše i Sorokina (2016), koja uspoređujući turski i kazaški fonemski sustav, također ustanovljuje da se turski fonem /k/ u okružju prednjih otvornika izgovara palatalizirano (Sorokina 2016: 12), npr. u *çilek* (hrv. jagoda). Nepčani alofon fonema /k/ Yavuz i Balcı (2011: 24) definiraju kao bezvučni nepčani zatvornik.

Potrebno je, međutim, naglasiti da za palatalizaciju fonema /k/ nije dovoljno da se nađe u neposrednome okružju nepčanoga, odnosno prednjega otvornika. Naime, kako bi se fonem palatalizirao, on mora biti dio sloga u kojemu se pojavljuje prednji otvornik, pri čemu nije važno hoće li uslijediti prednji ili stražnji otvornik (usp. npr. razlike u izgovoru fonema /k/ u riječima *çi-ko-la-ta*²¹ i *pa-ket*²²).

Među studentima turskoga jezika primjećuje se tendencija velarizacije ovoga nepčanika u glas [k] na svim mjestima na kojima bi se trebao pojaviti glas [kʲ], što lako uzrokuje poteškoće u sporazumijevanju s izvornim govornicima turskoga jezika. Do takvih poteškoća osobito lako dolazi među parovima riječi kao što su *kar* (hrv. snijeg) i *kâr* (hrv. profit), posebice stoga što studenti u izgovoru vrlo često za-

17 <https://sozluk.gov.tr/?ara=anne> (hrv. majka)

18 <https://sozluk.gov.tr/?ara=kad%C4%B1n> (hrv. žena)

19 <https://sozluk.gov.tr/?ara=erkek> (hrv. muškarac)

20 <https://sozluk.gov.tr/?ara=k%C3%A2%C4%9F%C4%B1t> (hrv. papir)

21 <https://sozluk.gov.tr/?ara=%C3%A7ikolata> (hrv. čokolada)

22 <https://sozluk.gov.tr/?ara=paket> (hrv. paket)

nemaruju duljinu arapskih i perzijskih otvornika koju u grafiji signalizira cirkumfleks.

3.2.3. Alofoni fonema /g/

Fonem /g/ u turskome se jeziku ponaša slično kao i njegov bezvučni parnjak /k/. Dvije inačice fonema razlikuju Yavuz i Balcı (2011): zvučni jedrenik [g] u okružju stražnjih otvornika, npr. *algı*²³, i palatalizirani zvučni velarni okluziv [gʲ] u okružju prednjih otvornika, npr. *bilgi*²⁴ (Yavuz i Balcı 2011: 24). Autorice međutim ne spominju palatalizirani izgovor fonema /g/ u perzijskim posuđenicama koje izvorno sadržavaju perzijski zatvornik *gaw* (npr. *gâvur*²⁵ ili *rüzgâr*²⁶). Čaušević (1996) ove inačice definira kao velarni zvučni ploziv (jedreni zvučni praskavac) koji ima tvrdu i meku inačicu. Autor pritom napominje da se ove inačice obično ne susreću u međuvokalskom i završnom položaju jer su se transformirale u /ğ/ ili su otpale (Čaušević 1996: 17).

Jednako kao i kod fonema /k/ vrijedi naglasiti da se fonem /g/ mora naći unutar sloga koji sadržava prednji otvornik kako bi i sam bio artikuliran palatalizirano (odnosno kao [gʲ]) jer neposredni položaj uz prednji otvornik sam po sebi ne osigurava palatalizaciju (usp. npr. *me-ga-fo*²⁷ i *ger-dan-lik*²⁸). Poteškoća u njegovu usvajanju među studentima očituje se u njihovoj upotrebi glasa [g] na svim mjestima na kojima bi se trebao artikulirati palatalizirani zvučni velarni okluziv [gʲ].

3.2.4. Alofoni fonema /l/

Fonem /l/ također ima dvije inačice ovisno o tome u kakvome se fonemskome okružju nalazi. Njega Yavuz i Balcı (2011: 25) definiraju kao nadzubni bočni približnik (eng. *alveolar lateral approximant*), a njegovi su alofoni [l], kod čije artikulacije zrak struji bočnim stranama jezika, dok je dotok zraka središnjim dijelom prekinut. S druge strane, alofon [ɭ] artikulira se na isti način, s tom razlikom da se stražnji dio jezika diže prema mekomu nepcu. Ovaj glas Kapović (2023: 131) opisuje kao velarizirano, tj. „tamno” [ɭ] navodeći da se u hrvatskome jeziku taj glas izgovara pri asimilaciji s glasom /u/. Čaušević (1996: 22) alofon [l] definira kao nepčanik i bilježi ga apostrofom (kao i ostale palatalizirane zatvornike). Fonem /l/ u turskome se jeziku izgovara jedreno ([ɭ]) u okružju stražnjih otvornika (a, ı, o, u), npr. u riječi *balık*²⁹, a palatalizirano ([ɭ]) u okružju prednjih (e, i, ö, ü), npr. u riječi *leke*³⁰. Takav palatalizirani izgovor u hrvatskome se pojavljuje u nekim dijalektima, npr. u splitskome govoru ili govoru obalnih dalmatinskih gradova, i artikulira se više straga, odnosno na

23 <https://sozluk.gov.tr/?ara=alg%C4%B1> (hrv. percepcija)

24 <https://sozluk.gov.tr/?ara=bilgi> (hrv. podatak, informacija)

25 <https://sozluk.gov.tr/?ara=g%C3%A2vur> (hrv. nevjernik)

26 <https://sozluk.gov.tr/?ara=r%C3%BCzg%C3%A2r> (hrv. vjetar)

27 <https://sozluk.gov.tr/?ara=megafon> (hrv. megafon)

28 <https://sozluk.gov.tr/?ara=gerdan%C4%B1k> (hrv. ogrlica)

29 <https://sozluk.gov.tr/?ara=bal%C4%B1k> (hrv. riba)

30 <https://sozluk.gov.tr/?ara=leke> (hrv. mrlja)

povišenijemu položaju u odnosu na obični alveolarni izgovor (Kapović 2023: 131). Valja naglasiti da se /l/ može palatalizirati i u okružju stražnjih otvornika u posude-
nicama iz stranih jezika (npr. *lakap*³¹, *lokum*³², *alkol*³³, *ampul*³⁴ i sl.).

Poteškoća u usvajanju ovoga fonema ne dovodi samo do pogrešna izgovora, odnosno do velarizacije fonema na mjestima gdje se očekuje nepčani glas, već i do pogrešaka u morfofonološkoj analizi jezika. Naime, doda li se riječi stranoga podrijetla koja završava nepčanim [l] (npr. *ampul*) kakav nastavak, npr. množinski koji ima dvije inačice (*-ler* i *-lar*), vokalna harmonija nalaže da se odabere ona inačica nastavka koja sadržava otvornik iz reda prednjih otvornika (u ovome slučaju *e*). Međutim, budući da se među studentima nepčani izgovor zatvornika teže prepoznaje, potaknuti stražnjim otvornikom /u/ u osnovi riječi, umjesto prednjega otvornika u nastavku nerijetko upotrebljavaju stražnji otvornik, što dovodi do negramatična oblika **ampullar*.

3.2.5. Alofoni fonema /r/

Fonem /r/ u turskome jeziku ima nekoliko položajnih inačica koje se razlikuju s obzirom na fonemsko okružje navedenoga fonema. Yavuz i Balcı (2011: 25) prepoznaju tri inačice, međuvokalsku (npr. u *ara*³⁵), početnu (npr. u *resim*³⁶) i završnu (npr. u *bir*³⁷)

Međuvokalsku inačicu [r] definiraju kao zvučni desnički dotačnik (eng. *voiced alveolar flap*). Inačicu koja se pojavljuje na početku riječi autorice definiraju kao zvučni tjesnačni desnički dotačnik [r̥] (eng. *voiced fricated alveolar flap*), pri čijoj se artikulaciji stvara sužen prolaz između jezika i alveolarnoga grebena (Yavuz i Balcı 2011: 25). Čini se, međutim, da autorice uporabom simbola [r̥] ovdje žele uputiti na isti glas koji postoji u češkome jeziku, a koji se prema IPA–i bilježi kao [r̝].

Alofon koji se prema Yavuz i Balcı (2011: 25) pojavljuje na kraju riječi autorice definiraju kao bezvučni tjesnačni desnički dotačnik (eng. *voiceless fricated alveolar flap*) i označavaju ga simbolom [r̥̥]. Međutim, ovaj bi glas bilo preciznije bilježiti simbolom [r̥̥̥], bez oznake za zvučnost. Kornfilt (1997: 487) ovaj alofon preciznije definira kao polubezvučen, a ne bezvučan. Tomu se stajalištu priklanjaju i Zimmer i Orgun (1999: 155), s tom napomenom da do obezvučenja dolazi i u neposrednu okružju bezvučnoga zatvornika. Ovaj alofon fonema /r/ opisuju i Coşkun i Yılmaz (2011: 7) koji analizirajući njegov završni položaj unutar riječi, također zaključuju da se dotačni tjesnačnik u položaju na kraju sloga obezvučuje i da gubi svojstva koja ga čine dotačnikom. Ovakvi opisi, međutim, nisu dostatni jer fonem /r/ ne gubi svojstva koja ga čine dotačnikom, već svojstva koja ga čine zvonačnikom, odnosno

31 <https://sozluk.gov.tr/?ara=lakap> (hrv. nadimak)

32 <https://sozluk.gov.tr/?ara=lokum> (hrv. lokum)

33 <https://sozluk.gov.tr/?ara=alkol> (hrv. alkohol)

34 <https://sozluk.gov.tr/?ara=ampul> (hrv. žarulja)

35 <https://sozluk.gov.tr/?ara=ara> (hrv. udaljenost, odnos, između)

36 <https://sozluk.gov.tr/?ara=resim> (hrv. slika)

37 <https://sozluk.gov.tr/?ara=bir> (hrv. jedan, neki)

dotačnik postaje poluobezvučeni tjesnačnik. Također, nije završni položaj fonema u riječi ili slogu kriterij po kojemu fonem mijenja svoju kvalitetu, već završni položaj u govornome nizu. Fonem /r/ će se, stoga, ostvariti kao zvučni desnički dotačnik na kraju sloga u govornome nizu poput *o–tur–um*³⁸, kao i na kraju riječi u govornome nizu poput *bir adam* (hrv. jedan čovjek). Naime, fonem će se ostvariti kao poluobezvučeni tjesnačni desnički dotačnik tek kad se nađe u završnome položaju u govornome nizu, odnosno na kraju riječi ako je ona izdvojena, no ne i na kraju riječi kojoj u neprekinutome nizu slijedi druga riječ. Takav se izgovor fonema /r/ pojavljuje u riječima kao što su *bir*³⁹, *önder*⁴⁰ i *asansör*⁴¹, u sintagmama poput *apar topar*⁴² i sl. Da se takva artikulacija pojavljuje samo kad se fonem /r/ nalazi na kraju govornoga niza pokazuje i navedeni primjer priložne sintagme *apar topar*, gdje se artikulacija završnoga *r* u prvome dijelu sintagme razlikuje od artikulacije završnoga *r* u drugome dijelu sintagme, koji se jedini nalazi na kraju govornoga niza.

Položajna inačica fonema /r/ koju Yavuz i Balci ne opisuju obično se susreće između otvornika i fonema /l/, gdje se znatno palatalizira u odnosu na isti fonem na drugim položajima unutar riječi⁴³. Takvo palatalizirano /r/ susreće se stoga u riječima poput *pirlanta*⁴⁴, *uğurlu*⁴⁵ i *sabırlı*⁴⁶. Ovaj se alofon fonema /r/ može susresti i u okružju otvornika i nekih drugih zatvornika, primjerice fonema /n/ (*karne*⁴⁷, *örnek*⁴⁸), /d/ (*kardeş*⁴⁹) ili /t/ (*gırtlak*⁵⁰).

S obzirom na različitost i neintuitivnost ovih glasova za govornike hrvatskoga jezika, u nastavi je zamijećeno da se sve položajne inačice zamjenjuju hrvatskim fonemom /r/, što dovodi do nepravilna izgovora, no ne nužno i do otežana sporazumijevanja.

4. Zaključak

Ovladavanje fonemskim sustavom nekoga jezika pretpostavlja dobro poznavanje njegovih specifičnosti u odnosu na polazišni materinski jezik. Analiza turskoga fonemskog sustava i njegovih alofona pokazala je na kojim se mjestima turski i hrvatski fonemski sustav razilaze, a na kojim su mjestima slični. Mjesta na kojima se fonemski sustavi ovih jezika razlikuju osvjetljaju glavni kamen spoticanja za govornike

38 <https://sozluk.gov.tr/?ara=oturum> (hrv. sesija)

39 <https://sozluk.gov.tr/?ara=bir> (hrv. jedan, neki)

40 <https://sozluk.gov.tr/?ara=%C3%B6nder> (hrv. vođa, predvodnik)

41 <https://sozluk.gov.tr/?ara=asans%C3%B6r> (hrv. dizalo)

42 <https://sozluk.gov.tr/?ara=apar%20topar> (hrv. navrat–nanos)

43 Autorsko opažanje

44 <https://sozluk.gov.tr/?ara=p%C4%B1rlanta> (hrv. biser)

45 <https://sozluk.gov.tr/?ara=u%C4%9Furlu> (hrv. sretan)

46 <https://sozluk.gov.tr/?ara=sab%C4%B1rl%C4%B1> (hrv. strpljiv)

47 <https://sozluk.gov.tr/?ara=karne> (hrv. knjižica s ocjenama u osnovnom i srednjoškolskom obrazovanju)

48 <https://sozluk.gov.tr/?ara=%C3%B6rnek> (hrv. primjer)

49 <https://sozluk.gov.tr/?ara=karde%C5%9F> (hrv. brat, sestra)

50 <https://sozluk.gov.tr/?ara=g%C4%B1rtlak> (hrv. grkljan)

nike hrvatskoga jezika, u ovome slučaju za studente zagrebačke Turkologije, koji uzrokuje poteškoće u usvajanju turskoga fonemskog sustava. Te poteškoće, pak, uzrokuju otežano ovladavanje turskom ortoepijom, otežano sporazumijevanje s izvornim govornicima turskoga jezika te nepravilnosti u morfofonološkoj analizi jezika. Poteškoće na toj razini onemogućuju pravilnu produkciju jezika i dubinsko razumijevanje vokalne harmonije, jedne od temeljnih osobitosti turskoga jezika.

Analiza dvaju fonemskih sustava nastojala je ukazati na najproblematičnija mjesta u turskome fonemskom sustavu i opisati ih odgovarajućom fonološkom terminologijom. S jedne strane, ponuđenim opisima i primjerima nastojalo se osvijestiti ili makar dodatno svratiti pozornost čitatelja na one glasove koji nisu dio fonemskoga inventara hrvatskoga jezika. S druge strane, rad je nastojao nadići uvriježene okvire unutar kojih fonološka literatura, barem kad je riječ o turskome jeziku, proučava fonološke fenomene ili barem na njih dodatno upozoriti. Ovdje se u prvome redu misli na učestalo promatranje fonema isključivo unutar jedne riječi. Naime, analiza je pokazala da ne pruža uvijek samo jedna riječ primjeren kontekst i dovoljno okruženje za opisivanje fonoloških zakonitosti.

Dodatna istraživanja turskoga i hrvatskoga fonemskoga sustava mogla bi pokazati koje još fonološke zakonitosti utječu na nepravilan, odnosno inojezični izgovor turskoga među govornicima hrvatskoga. Ovamo bi se mogla uvrstiti ne samo istraživanja fonema i alofona, već i npr. istraživanja naglasnih sustava, što bi moglo dodatno istaknuti sličnosti i razlike među ovim genetski i tipološki različitim jezicima ili, pak, pomoći iz neke nove perspektive rasvijetliti zakonitosti hrvatske i turske fonologije i ortoepije.

Zahvala

Zahvaljujem recenzentima na njihovim vrijednim i znalačkim sugestijama i vremenu uloženu u pomno čitanje i komentiranje teksta. Zahvale upućujem i prof. dr. sc. Zrinki Jelaski koja je u okviru kolegija Fonologija na Poslijediplomskome doktorskome studiju lingvistike na zagrebačkome Filozofskom fakultetu svojim stručnim vodstvom pomogla u nastanku seminarskoga rada iz kojega je proizašao ovaj članak.

5. Bibliografija

- Barić, Eugenija i suradnici (1997). *Hrvatska gramatika*. Zagreb: Školska knjiga
- Brozović, Dalibor (2007). *Fonologija hrvatskoga standardnog jezika*. Zagreb: Nakladni zavod Globus
- Coşkun, Mustafa V. i Sümeyye Yılmaz (2011). *Türkiye Türkçesinde Konuşma Cümlelerinde Kelime Sonunda "r"*. Muğla: IV. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu
- Čaušević, Ekrem (1990). Jesu li turski palatali /k'/, /g'/, /l'/ fonemi ili alofoni? *Prizma* 1: 119–123

- Čaušević, Ekrem (1996). *Gramatika suvremenoga turskog jezika*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada
- Demir, Nurettin i Emine Yılmaz (2011). *Türkçe Ses Bilgisi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi
- Dursunoğlu, Halit (2016). *Türkiye Türkçesi Yazım Bilgisi*. Ankara: Pegem Akademi, <http://dx.doi.org/10.14527/9786053184621>
- Erdem Nas, Gönül (2022). Ses Sembolizmi Bakımından Türkçe Hırvatça. *Kesit Yayınları*, 285–292
- International Phonetic Association (1999). *Handbook of the International Phonetic Association: A guide to the use of the International Phonetic Alphabet*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Jelaska, Zrinka (2004). *Fonološki opisi hrvatskoga jezika. Glasovi, slogovi, naglasci*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada
- Kapović, Mate (2023). *Uvod u fonologiju*. Zagreb: Sandorf
- Kornfilt, Jaklin (1997). *Turkish*. London: Routledge
- Kuyumcu, Elif (2023). Türkçenin Fonetik Poetikası: Aliterasyon ve Asonans, *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 32: 265–280
- Lewis, Geoffrey (2000). *Turkish Grammar*. Oxford: Oxford University press
- Marković, Ivan (2013). *Hrvatska morfonologija*. Zagreb: Disput
- Öncül, Vildan i Özen Yaylagül Üstünel (2022). Türkçe Ediniminde Ses Bilgisi Gelişimi, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi* 11(4): 1632–1646
- Silić, Josip i Ivo Pranjković (2005). *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta*. Zagreb: Školska knjiga
- Sorokina, S. L. (2016). Türkçedeki /i/ Sesi ile Kazakçadaki /i/ Sesi Arasında Fark Var Mı? *Türkoloji* 76: 8–15
- TDK Güncel Türkçe Sözlük. <https://sozluk.gov.tr/>. Türk Dil Kurumu (Pristupljeno 10. listopada 2024.)
- Underhill, Robert (1976). *Turkish Grammar*. Massachusetts: The Massachusetts Institute of Technology
- Yavuz, Handan i Ayla Balcı (2011). *Turkish Phonology and Morphology*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi

Analysis of the Turkish phonemic system compared to Croatian, with special focus on allophones

This paper presents an analysis of the phonology of the Turkish standard language in comparison with Croatian. In comparing the Turkish and Croatian phonetic systems, the paper focuses on the phonological descriptions of allophones of Turkish vowel and consonant phonemes that are not present in the Croatian language. The main objective of this paper is threefold: firstly, to highlight the similarities and differences between the phonetic systems of these two genetically and typologically distinct languages; secondly, to contribute to a more comprehensive understanding and knowledge of the Turkish phonetic system; and thirdly, to elucidate the challenges frequently encountered in the morphophonological analysis of the Turkish language among Croatian speakers, largely due to an inadequate grasp of the subject matter. The paper attempts to employ appropriate phonological terminology to delineate the most challenging areas

of the Turkish phonetic system for speakers of Croatian. Its theoretical foundation is rooted in Croatian and foreign phonological research of these two languages. The phonemes and allophones are described in terms of their place and manner of articulation and are recorded using symbols from the International Phonetic Alphabet. The allophones of Turkish phonemes focused in the paper are described in relation to their phonetic environment. The analysis shows that the areas of divergence between the Turkish and Croatian phonetic systems present the primary obstacle to the adoption of the Turkish phonetic system among Croatian speakers. This impedes their ability to master Turkish orthoepy, communicate effectively with native Turkish speakers, accurately analyze the language morphophonologically and produce the language correctly.

Ključne riječi: fonemski sustav, alofoni, usvajanje fonemskog sustava, ortoepija, poredbena analiza, turski jezik, hrvatski jezik

Key words: phonemic system, allophones, acquisition of the phonemic system, orthoepy, comparative analysis, Turkish language, Croatian language